

МОВНІ СТЕРЕОТИПИ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

Маргарита ОКСАНИЧ (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються питання пов'язані з етнічними, культурними та мовними стереотипами життя давніх германців.

Ключові слова: картина світу, мова, культура, мислення, світосприйняття, синтаксична модель, етнос.

The paper deals with ethnic, cultural, and language stereotypes of Old Germanic people.

Key words: mapping of the world, language, culture, thinking, syntactic pattern.

У кінці ХХ – на початку ХХІ століття проблема взаємодії мови етнічних спільнот і основи моделей їхнього мислення отримала новий імпульс у контексті розбудови синтаксичних студій, у тому числі й у діахронії. Новий підхід до оцінки відомих фактів ґрунтується на розумінні того, що тип речення як абстрактна синтаксична модель вимагає окремого аналізу в плані виявлення його семантичного навантаження або ролі у діючій мовній системі та співвіднесеності з етнічною культурою та світосприйняттям мовців [24: 120-124].

Інтерес до етнічних, культурних, мовних та інших стереотипів зріс за останнє десятиліття, про що свідчать численні публікації як вітчизняних [2; 3; 5; 6; 7; 9; 10; 15; 16; 17; 18; 25] так і зарубіжних лінгвістів [26; 27]. Більшість лінгвістів схплюється до думки, що мова відбиває культурні або соціальні категорії, оскільки вона є інструментом матеріалізації думки, як індивідуальної, так і сформованої суспільством [днв. 5: 112]. Ф. Бок стверджує, що всі мовні форми складають підклас більш загальної категорії – категорії культурних форм [3: 382]. За Р. Редфілдом, культура – це традиційна форма розуміння, що реалізується в дії та артефакті – його матеріальному результаті [днв. 3: 382]. Водночас, у дослідженнях останніх років можна зустріти протилежні думки щодо взаємодії мови і мислення. Зокрема, М. В. Зав'ялова в своєму дослідженні робить висновки про те, що зміст і тип асоціативних зв'язків, і відповідно мислення у багатьох випадках залежать від конкретної мови, оскільки вербалізований досвід ймовірно зберігається у свідомості тією мовою, якою він був отриманий [8: 39-40]. Отже, зважаючи на зв'язок мислення з мовою ще на ранніх стадіях її формування та за мету у статті ми ставимо виявити диференційні ознаки макросвіту давніх германців, їх етнічні, культурні, мовні стереотипи життя.

Германські племена, які були окремими спільнотами [1: 61] зародилися в південній Скандинавії, також між Ельбою та Одером [4: 14] та на півострові Ютландія. Дані археології свідчать про те, що ці території були заселені германськими племенами з початку неоліту, тобто з третього тисячоліття до нашої ери [19: 7]. Пізніше розпочалася експансія германців у Римську імперію, перш за все в область нижньої течії Дунаю. Ще до нашої ери римляни побудували багато гарнізонів на Рейні та Дунаї. В цій місцевості виникли перші писемні згадки про германців, які були написані римськими авторами. У творах „Germania“ К. Таціта та „Galischer Krieg“ Ю. Цезаря докладно описується спосіб життя давньogerманських племен [4: 14]. Корнелій Тацит, один з найвідоміших римських істориків, дає найповніші свідчення про давніх германців. У своєму творі “Германія” він розповідає про спосіб життя, побут, звичаї та вірування германців [19: 7], і вважає, що германці зовсім не були змішані з іншими племенами [1: 31]. Про звичаї, традиції та вірування давніх германців збереглися також свідчення античних авторів. Значна кількість свідчень збереглася в літературних пам'ятках германських народів, створених в більш пізні епохи [19: 7].

У першому тисячолітті до нашої ери германці жили на західному узбережжі Балтійського моря і східному узбережжі Північного моря. В північному напрямку в той період германці проникли до Скандинавії. Приблизно в 500 році до нашої ери воїни просуваються на південь до центру Німеччини, а на заході досягли Рейна. На сході германці заселили всю територію аж до Вісли. Цей факт дає змогу вважати германців нащадками індоєвропейської прамови [1: 31]. Пам'ятки давньogerманської писемності, вивчення яких дало можливість створити класифікацію германських мов, створювалися в епоху формування варварських королевств, в епоху християнізації германців і розповсюдження у них латинської писемності та латинського алфавіту. Різні народності пристосовуються до писемної традиції

не одночасно, і цим пояснюється той факт, що в перших писемних пам'ятках германців зафіксований стан мови на різних стадіях її розвитку [19: 7–27].

У літературі останніх десятиліть прийнято вживати термін “картина світу” або “модель світу” в контексті характеристик світосприйняття націй. У лінгвістиці цей термін почав використовуватись не так давно, хоча думка про існування особливого мовного світогляду була сформульована ще В. Гумбольдтом на початку 19 століття.

За В. Гумбольдтом, мова – це єдина духовна енергія народу а, людина – творець і носій мови [днв. 2: 12]. Протягом багатьох століть становлення та існування мови служить людині як засіб комунікації. Людина рухається, діє, мислить, пізнає, відчуває, при цьому вступає у різні відносини з іншими людьми, сприймає явища природи, створює предмети, спостерігаючи конкретні предмети і явища, людина піднімається до абстрактного мислення, знаходячи логічні зв'язки. Спостерігаючи за властивостями предметів та їх взаємодією, людина абстрагує останні і пояснює, знаходячи причинно-наслідкові зв'язки [10: 5–7]. Отже, людина усвідомлює світ не у вигляді розрізнених предметів, явищ, подій. У взаємозв'язку знаходяться не окремі предмети, не лише їх властивості, і цілі ситуації, факти, а ситуації, події в їх взаємозв'язку сприймаються і усвідомлюються інакше, ніж окремі предмети або їх відношення. Підтвердженням цього факту служать наявність у мові поняття „подія” [6: 100].

Виникнення поняття «картина світу» в лінгвістиці обумовлено її рішучим поворотом до антропоцентризму, до проблем «людина в мові» [днв. 2: 12]. Антропоцентрична точка зору на мову дозволяє осмислити системні зв'язки мовних явищ у синтезі, в єдиному служінні потребам спілкування [20]. Різноманітні відношення об'єктивної дійсності знаходять у мові відображення в певних синтаксичних моделях [Золотова 1982, с. 5–6]. Існує досить значна кількість визначень терміну «картина світу». Часто він уживається як синонім до слів «світосприйняття», «світогляд», «світовідчуття». А. І. Спіркін пропонує розрізнити ці поняття, вказуючи, що загальна картина світу – це синтез знань людей про природу та соціальні реальності, а для світогляду характерна ще більш висока інтеграція знань, ніж у загальній картині світу, та наявність не тільки інтелектуального, але й емоційно-ціннісного відношення людини до світу [днв. 2: 12]. На думку Б. М. Кедрова, картина світу єдина синтетична, вона виникає як результат пізнання життя усіма засобами, які має людська культура [12: 17].

Лінгвісти виділяють концептуальну картину світу та мовну картину світу [11; 13; 18]. На думку В. Б. Касевича, ці поняття слід розрізнити, адже концептуальна картина світу – це система знань, уявлень, вірувань, якою володіє індивід, мовна ж картина світу – це знання в мові та знання про мову, тобто мовні знання світу та знання про структуру мови [днв. 2: 13]. За допомогою мови дослідницькі знання, отримані окремими індивідами, перетворюються на колективне надбання, на колективний досвід, але незважаючи на це, не можна стверджувати, що мова віддзеркалює дійсність. Б. А. Серебренніков вважає думку багатьох лінгвістів та філософів про те, що мова є відбитком дійсності, нонсенсом [18: 6]. У реалізації картини світу мова, насамперед, виконує когнітивну функцію, тобто є засобом не тільки передачі, але й зберігання, і в деякій мірі, породження інформації [днв. 2: 13]. Зокрема, етнічний стереотип середньовічного германця слід розуміти як колективне уявлення або репрезентант інформації про духовну і матеріальну культуру окремої етнічної спільноти [5: 113].

Картина світу, власне життя людини в світі, відображається у мові і, знаходячи в кожній мові відповідні форми вираження, стає змістом комунікації. Таким чином, людина є центральною фігурою мови, а будь-який текст відповідно до його характеру та змісту відображає в своїх синтаксичних конструкціях загальну модель мовного бачення світу [10: 5–6].

“Активній життєвій позиції” північно-західних германських етносів відповідає такий тип мислення, що має ознаки фаталізму, відчуття непередбачуваності життя, недостатності логічного і раціонального підходу до нього [7: 73]. І. П. Меркуловим була створена теорія еволюції когнітивних можливостей живих істот, за допомогою якої можна краще зрозуміти тип мислення давніх германців [17: 162–220]. Згідно з його концепцією, у структурі архаїчного мислення перцептивний образ органічно зливався з оригіналом і був його повноправним субститутом – “знати” для давньої людини означало, перш за все, бути

очевидцем подій, мати безпосередній сенсорний контакт із пізнавальним об'єктом. Завдяки своїм когнітивним особливостям цей тип мислення міг повністю переносити абсолютну довіру до свідчень органів чуття на слова, і тим самим поряд із магією образу й магією немовленнєвого символу породжувати магію слова. “Магічне” оволодіння об'єктами і подіями за допомогою слів, замовлянь тощо поступово ставало дедалі більш важливим когнітивним інструментом конструювання сакральних ритуалів, який первісно тільки доповнює, а в подальшому починає поступово витісняти більш архаїчні невербально-символічні форми інформаційного контролю і комунікації – ритуальні танці, дійства, малюнки, символи, зображення знаків тощо [17: 165-166].

Давньогерманським етносам в однаковій мірі властиві просторово-образний і логіко-вербальний типи мислення. Те, що останній був органічним способом світосприйняття германських етносів навіть у найдавніші часи спільного побутування підтверджується характером граматичної будови їхніх мов.

Сучасні європейські мови, так само як і давні, демонструють номінальний тип речення, головною ознакою якого є максимальна узагальненість його базових конститuentів, що реалізується у їх необмеженості певною семантикою, диференційованості суб'єкта і об'єкта: протиставленням називного і знахідного відмінків та граматичній категоризованості предиката [5: 146-147]. Згідно з ученням О. Ф. Лосева про взаємодію ментальних моделей і типів граматичних речень, називний суб'єкт є граничним узагальненням усіляких суб'єктів і є максимальною абстракцією, якої тільки може досягти мислення і пізнання тих чи інших предметів, із яких складається дійсність. Тільки номінальний суб'єкт уперше виявляється повним і адекватним відображенням речей і подій. “Це – та найвища ступінь абстракції, далі якої людство у своїх мовах і мисленні поки не пішло, і появу якої за її загальнолюдською значущістю можна порівняти тільки з появою осмисленого і членоподільного мовлення” [15: 333].

У давніх європейських етносів номінальний тип мислення відповідає номінальній граматичній будові і співіснує з міфічним. Спершу номінальна будова не включає міфології, а тільки докорінно її реформує в напрямі принципу закономірності, упорядковуючи первіснообщинний анархічний фетишизм і демонологію [15: 400].

Міфологічна концепція походження мови розглядає факт зародження людської мови в контексті еволюції міфологічної культури. Міфологічна культура – це міфологія всіх рівнів її становлення, від первинних феноменів до кульмінації її існування. Вона дозволяє гіпотетично реконструювати ранню історію мови, яка зараз виконує також і міфологічну функцію – функцію створення у носіїв мови певної картини світу в широкому розумінні цього поняття [21: 16].

Е. О. Торчинов поділяє міфологію на первинну та вторинну. Первинна міфологія – це давні архаїчні сюжети, а вторинна міфологія – це сюжети, які виникли в рамках розвинутих релігій [23: 52–53]. Сюжетна міфологія описує світ, у ній боги та герої діють відповідно своїх функцій, а події, які відбуваються, відображають уявлення давнього народу про закономірності, від яких залежить весь світ, усі форми життя та смерті. Обов'язковою умовою виникнення сюжетної міфології було міфологічне мислення, яке створило сюжети та мотиви, що дійшли до наших днів [21: 17]. Міфологічне мислення або “логіка міфа” – це дієве осмислення навколишнього світу, надання йому значення [15: 8; 14]. Міфологічне мислення не лише увійшло у сюжетний міф, останній став внутрішнім матеріальним втіленням міфологічного мислення. Сюжетний міф є не лише описом світу, але й метафоричним відображенням, своєрідним описом міфологічного мислення, сприйняття та свідомості. Крім того сюжетний міф впливав на формування наступної цивілізації. Міфологічна свідомість – це сукупність ранніх уявлень людини про буття. Саме накопичений досвід міфологічної свідомості сформував міфологічне мислення. Отже, сучасна людина користується залишками міфологічної культури, включаючи мислення, свідомість і відповідне сприйняття, що дозволяє реконструювати процеси, які супроводжують зародження і ранній розвиток людської мови [21: 16–30].

Героїчна доба історії германських народів з його пафосом та напруженою епохою великого переселення відтворена у поетичних пам'ятках германської писемності значно пізніше, у IX-

XIII столітті. Архаїчні за змістом пам'ятки цього періоду, зокрема ті, що були створені на британському і скандинавському ґрунті, слугують прекрасним матеріалом для реконструкції елементів міфоепічного типу мислення [5: 147–148]. За М. М. Маковським, останній є різновидом просторово-образного типу мислення, в основі якого лежить ритуальна форма діяльності [16: 19]. Міфоепічна модель є доміантною тільки для певного, ранньогерманського періоду, гетерохронного для різних мовних ареалів. У міфах йде мова про те, що германці беруть свій початок від богів. Германці наділяли богів людськими якостями і вважали, що люди поступаються їм в силі, мудрості, знаннях, але боги смертні, як і все на землі [19: 7–27]. Надалі, зокрема в період становлення і зміцнення державності окремих германських народів, гіпотетична взаємодія логіко-вербального і просторово-образного мислення мала досягти рівня певної рівноваги і поступово зміщуватися у бік першої [5: 148].

Невідомими складниками духовної культури давніх германців вважаються уявлення про магію слова і тексту, пов'язані з язичницькими віруваннями. Останні продовжують активно формувати свідомість давніх германців ще довго по тому, як вони були навернені до християнства. Близький за жанром до ритуалу і фольклору корпус римованих давньогерманських замовлянь (IX–XI) відбиває гетерохронну і нестабільну ситуацію зміни двох світосприйняттів (язичницького і християнського). Цей тип пам'яток заслуговує на спеціальну увагу дослідників насамперед через його унікальну в західногерманській літературі архаїчність, яка відповідає міфопоетичній свідомості германців. У континентальних германських країнах протистояння язичництва і християнства тривало майже до кінця першого тисячоліття і супроводжувалося посиленням фаталістичних мотивів у світосприйнятті цих етносів. Поняття фаталізму розглядають поряд з детермінізмом, емоційністю, неможливістю передбачення перебігу подій і, нарешті, ірраціоналізмом як способом пізнання дійсності.

Таким чином, світосприйняття давніх германців зумовлене об'єктивним процесом трансформації їхнього культурного середовища. Людина дивиться на світ крізь призму свого власного та суспільного досвіду. Загальна картина світу давніх германців – це результат їх духовної активності, включаючи сприйняття, уявлення, споглядання, які реалізовувалися у мові та мовленні та віддзеркалювали картину світу кожного індивіда.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бах А. История немецкого языка. Пер. с нем. Н. Н. Семенов / А. Бах. – М.: Изд-во иностр. лит., 1956. – 343 с.
2. Бережна О. В. Мовна картина світу художнього тексту як відображення концептуальної картини світу автора / О. В. Бережна. // Наукова спадщина професора Ю. О. Жлуктейка та сучасне мовознавство: Збірник наукових праць. – Київ: ЛОГОС, 2000. – С. 12-16.
3. Бок Ф. Структура общества и структура языка / Ф. Бок // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика. – Москва, 1975. – С. 382-396.
4. Бублик В.Н. История немецкой речи: Навальный учебник для студентов высших учебных заведений / В. Н. Бублик. – Виноград: Новая книга, 2004. – 272 с.
5. Буяйтова И. Р. Эволюция гипотаксиса в германских языках (IV-XIII ст.): Монография / И. Р. Буяйтова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
6. Варшавская А. Н. Смысловые отношения в структуре языка (на материале современного английского языка) / А. Н. Варшавская. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1984. – 135 с.
7. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 412 с.
8. Голосовкер Я. Э. Логика мифа / Я. Э. Голосовкер. – М.: Наука, 1987. – 219 с.
9. Завьялова М. В. Механизмы стереотипизации при билингвизме (на материале исследований ассоциаций литовско-русских билингвизмов) / М. В. Завьялова // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии. Материалы к коллективному исследованию / Отв. ред. Т. М. Николаева. – М.: ИСЛРАН, 1999. – С. 39-49.
10. Золотова Г. А. Коммуникативный аспект русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
11. Касевич В. Г. Язык и знание / Язык и структура знания / В. Г. Касевич. – АН СССР, Ин-т языкознания. – М., 1990. – С. 12-25.
12. Кедров Б. М. Сверхзадача комплексного изучения творчества / Б. М. Кедров // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения. – Л.: Наука, 1986. – С. 16-17.
13. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 141-172.
14. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М.: Педагогика-пресс, 1994. – 608 с.
15. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 480 с.
16. Маковский М. М. Язык – Миф – Культура. Символы жизни и жизни символов / М. М. Маковский. – М.: Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 1996. – 330 с.
17. Меркулов Н. П. Формирование “пропозициональной” парадигмы в античной эпистемологии / Н. П. Меркулов // Эволюция. Язык. Познание. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 162-220.

18. Серебреииков Б. А. Язык отражает действительность или выражает ее знаковым способом? Как происходит отражение картины мира в языке? / Б. А. Серебреииков. // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 109 с.
19. Соловьева Л. Н. Древние германцы и их языки / Л. Н. Соловьева // Введение в германскую филологию. – М., 1980. – С. 7-27.
20. Степаиов Ю. С. Методы и приицпы современной лингвистики / Ю. С. Степаиов. – М., 1975. – 313 с.
21. Топешко Н. Н. Культуро-мифологическая концепция происхождения языка / Н. Н. Топешко // “Новые” и “вечные” проблемы философии. – Новосибирск, 2000. – С. 16-30.
22. Топорова Т. В. Язык и стиль древнегерманских заговоров / Т. В. Тодорова. – М.: Эдиторал УРСС, 1996. – 214 с.
23. Торчиюв Е. А. Релгии мира. Опыт запредельного. Трансперсоальные состояния и пспхотехника / Е. А. Торчиюв. Спб: Центр Петербургское Востоковедение, 1998. – 384 с.
24. Флорейский П. А. У водоразделов мысли / П. А. Флорейский. – М.: Нзд-во “Правда”, 1990. – Т. 2. – 446 с.
25. Черепайова О. А. Стаиовление типологии русского предложения в ее отиошеии к етиофилософии / О. А. Черепайова, Г. Н. Акимова, З. К. Тарлаиов // Филологические науки. – 1999. – № 5. – С. 120-124.
26. Frings Th. Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache / Th. FRings.– Halle/ (Saale) M: Niemeyer, 1948. – 108 S.
27. Moser H. Deutsche Sprachgeschichte / H. Moser. – 3 Aufl. – Stuttgart: Curt a. Schwab, 1957. – 231 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Оксанч – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винничеика

Наукові інтереси: історичий синтаксис німецької мови, германське мовознавство